

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/12/rutsch-nora-magyarország-miert-a-magyarországi-nemetek-kitelepítésenek-nehany-kerdesse-01-04-10/>

Rutsch Nóra

Magyarország miért?

A magyarországi németek kitelepítésének néhány kérdése

A magyarországi németek kitelepítése része a második világháború alatti és utáni nagy európai népesség-áttelepítésnek. Ez az esemény összetettsége miatt még mindig fehér folt a nemzetközi és a magyar történetírásban.

A németek kitelepítéséről a szövetségesek, azaz Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió 1945. július 17. és augusztus 2. között tárgyaltak a potsdami konferencián. A potsdami határozat XIII. cikkelyében a következőképpen rendelkeztek: *„Az értekezlet a németek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról való áttelepítésére vonatkozóan a következő határozatot hozta: A három kormány minden vonatkozásban megvizsgálva a kérdést, elismeri, hogy Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozó intézkedéseket kell foganatosítani. Megegyezésre jutottak, hogy minden áttelepítést, ami sorra kerül, szervezett és emberi módon kell lefolytatni.”* Az intézkedések meghozatalával a lengyel és csehszlovák kormányt és Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot bízták meg.¹

A szövetségesek a XIII. paragrafus szövegének tág keretek közötti megfogalmazásával lehetővé tették a három ország számára, hogy az országhatáraikon belül élő német származású lakosaikat eltávolítsák, a kiutasító országoknak hagyják a végső döntés morális felelősségét, hiszen az ötlet a résztvevő államoktól származott.²

Felmerül a kérdés, miért „csak” ezekből a kelet-európai országokból telepítették ki a németeket kollektíven a második világháború után?

A nyugati országok, például Dánia, vagy Belgium és Olaszország csak egyénileg vonta felelősségre a náci Németországgal együttműködőket. Itt csak a tényleges náci-kollaboránsokat vonták felelősségre.³ Nyugaton inkább az asszimilációt részesítették előnyben az etnikai tisztogatásokkal szemben. A Saar-

vidék esetében 1820 német származású nemzetiszocialista aktivistát utasítottak ki 1945 és 1947 között, de 1949-ben 1228 fő visszatérhetett közülük. Holott itt könnyen lehetett volna kollektív bűnösséget kiáltani, hiszen 1935-ben a lakosság több mint 90%-a szavazott a visszacsatolás mellett.⁴

A magyarázat a nemzetiszocialista Németország nyugati és keleti külpolitikájának különbségében található. Hitler az élettér-harcot csak Kelet-Európában tervezte. Románia és Magyarország esetében – mivel a tengelyhatalmak partnerei voltak – a második bécsi döntés következtében a magyar és a román kormányok kénytelenek voltak a németek nemzetiségi jogait elismerni, viszont ezáltal egyre inkább az ötödik hadoszlop szerepébe kerültek, ami majd a második világháború után az országok számára lehetőséget teremtett arra, hogy a németeket kollektíven kiutasítsák az országból. De ez a magyarázat nem alkalmazható az egykori birodalmi németekre: sziléziai, pomerániai, kelet-porosz és kelet-brandenburgi kitelepítettekre.⁵

Miért a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon élő németek Németországba történő kitelepítését említi meg a határozat?⁶

Lengyelország esetében még akár „kézenfekvőnek” és szükségesnek is tarthatnánk a németek kitelepítését, hiszen a Szövetségesek elhatározták Lengyelország „nyugatra-tolását”. A kelet-lengyel területekért – amelyeket még a 1939-ben megkötött Hitler-Sztálin paktum biztosított a Szovjetunióknak – Lengyelországot nyugati területekkel kárpótolták. Az etnikailag homogén Lengyelország kialakításának és a keletről elűzött lengyelek letelepítésének érdekében szükség volt a német lakosok áttelepítésére.⁷ Emellett a vad elűzések szervezett keretek között történő folytatása miatt is elengedhetetlen volt kitelepítés. Władisław Gomułka 1945 májusában a következőket mondta a lengyel kommunisták előtt: *„A lengyelesítés nagyon fontos, mivel a nyugati területek megszerzése az érveink egyike, amit arra használunk, hogy a társadalom támogatását megnyerjük. Ha ott nem él lengyel lakosság, akkor a közigazgatás a Vörös Hadsereg kezében lesz.”*⁸

Csehszlovákia esetében a Németországgal határos Szudéta-vidék volt az ok, ahol kb. 3 millió német élt. A többségben élő német lakosságot Csehszlovákia és a Szövetségesek is zavaró tényezőnek tartották, ami megnehezítheti, de meg is

akadályozhatja a békét. A németek kitelepítésével megoldhatónak tartották ezt a problémát.

Az 1938-as müncheni egyezmény előtti hetekben formálódott Edvard Beneš csehszlovák elnökben a gondolat, hogy a németek számát csökkenteni kell Csehszlovákia területén, hogy megőrizhessék az állam politikai stabilitását. 1938. szeptember 17-én Franciaországnak titokban bemutatott ún. „Ötödik terv” szerint Csehszlovákia kb. 1–1,2 millió németet tud befogadni, illetve asszimilálni; ezenfelül Beneš lehetségesnek tartotta, hogy Nyugat- és Észak-Csehországban, illetve Osztrák-Sziléziában területeket ad át a Harmadik Birodalomnak 800.000 német lakossal, abban az esetben, ha ez a terület még további 1 millió német lakost átvesz. Példaként a Lausanne-i konferencián elhatározott görög-török lakosságcsere szolgált.⁹ Edvard Beneš csehszlovák elnök londoni tartózkodása idején 1942/43 folyamán tárgyalt erről a kérdéstről Churchilllel, Sztálinnal, Roosevelttel. A második világháború alatt megtartott közös konferenciákon körvonalazódott a potsdami határozatban megfogalmazott kitelepítés. A kezdeti angol és amerikai aggodalmat és ellenérzést a háborús események is erőteljesen befolyásolták, megváltoztatták.¹⁰ Alfred M. de Zayas nemrég megjelent könyvében bemutatja, hogyan formálódott a szövetségesek konferenciáin Teherántól Potsdamig a németek kitelepítésének gondolata.¹¹

A háború vége és a potsdami konferencia határozata között Lengyelországban és Csehszlovákiában végrehajtott „vad elűzések” nem annyira a nép haragja miatt következtek be, sokkal inkább államilag irányított akciók voltak, így akarták a Szövetségeseket kész tények elé állítani, hogy a németek kitelepítésével egyszer és mindenkorra megoldódjék a „német kérdés”. Potsdam előtt 450 000 németet űztek el Csehszlovákiából, 400.000-et a lengyel területekről.¹² A „vad elűzések” jó bizonyítéka annak, hogy a németek kitelepítése a közép-kelet-európai korábban emigráns politikusok kezdeményezése és felelőssége volt.¹³

Vajon Magyarország miért kerülhetett harmadikként ebben a körbe? A trianoni határokhoz képest lényeges határváltozásokat nem írtak elő a fegyverszünetben, nem volt határos Németországgal sem, és nem élt a határon nagy tömbben német kisebbség sem. De Magyarország volt az egyetlen vesztes és ellenséges állam is a három közül.

Magyarországon 1945 tavaszán nagyon erős volt a németellenes hangulat. 1945 áprilisában a Szabad Szó című újságban jelent meg Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt politikusának véleménye: „... az egész svábság kollektív felelős a svábok tetteiért. Nincs irgalom, nincs kegyelem! A legradikálisabb megoldást követeljük: A svábokat egytől-egyig ki kell telepíteni az országból! ... Takarodjanak, úgy, ahogy jöttek, egy batyuval a hátukon.”¹⁴ Tehát már 1945 tavaszán tárgyaltak a magyar pártok arról, hogy a magyarországi németeket ki kellene telepíteni. Gyöngyösi János magyar külügyminiszter 1945 májusában brit diplomaták¹⁵ és a szovjet kormány¹⁶ véleménye után érdeklődött a német kisebbség Magyarországról történő kitelepítéséről. Tehát már két hónappal a potsdami konferencia előtt tapogatózott Magyarország ebben a kérdésben.¹⁷ A pártok – a Szociáldemokrata Párt kivételével – ellentmondásos nyilatkozataik ellenére támogatták a magyarországi németek kitelepítését. Különbségek csak a kitelepítésre kötelezettek körének meghatározásában és a kitelepítés lebonyolításában mutatkoztak.¹⁸ Magyarország esetében nem beszélhetünk „vad elűzésről”, „csak” a Potsdami határozat alapján telepítette ki német származású állampolgárait.

Az elmúlt 60 évben három magyarázat kristályosodott ki arra a kérdésre, hogy Magyarországon miért következett be a kitelepítés:¹⁹

1. A hivatalos magyar álláspont: A kelet- és közép-kelet-európai német lakosságot, így a magyarországi németeket büntársként tették felelőssé a Harmadik Birodalom politikájáért, és ezért a kitelepítéssel büntették. A magyar politika kitartott amellett, hogy a németek maguk felelősek a kitelepítésért, a Volksbund és a Volksdeutsche Mittelstelle működése miatt őket tették a nemzetiszocialista bűnök felelőseivé, sőt hazaárulókká. Így alakult ki a kollektív bűnösség elmélete.²⁰
2. A német elűzöttek szervezetei elutasították a kollektív bűnösség elvét, helyette a magyar állam évtizedes németellenes asszimilációs politikájában találták meg az okot, melynek csúcspontja a kitelepítés volt.
3. A nyolcvanas évektől megjelent egy harmadik magyarázat: A Szovjetunió, mint főiniciátor: A Szovjetunió nemcsak saját befolyási övezetébe vonta a kelet-közép-európai országokat, hanem a németeket ki is telepítette innen, mint lehetséges ellenzékét.²¹

Tóth Ágnes könyvében²² sokkal összetettebb módon ábrázolja a kitelepítés okait. Szerinte a magyarországi németek kitelepítése összefügg az 1945-ös földreformmal, a szomszédos országokban végbemenő migrációs folyamatokkal, főleg a szlovák-magyar lakosságcserével. A tényleges kitelepítés bekövetkeztéig a németeket szisztematikusan hátrányos helyzetbe hozták. A németek jogfosztása és vagyonelkobzása lehetőséget adott a Magyarországon letelepítendő menekülteknek. Az első ilyen jogfosztó intézkedés az 1945 márciusában bevezetett földreform volt. A magyarországi birtokszerkezet problémáját már az első világháború után próbálták megoldani a Károlyi-féle földtörvénnyel, ami sajnos nem vezetett változásokhoz.²³ A magyar agrárproletárok földhöz juttatása azóta is problémát jelentett.

Az Ideiglenes Kormány 1945. március 17-én megjelent földreformrendelete (600/1945. M. E.) kimondta, hogy a németiség tulajdonát személyes politikai felelősség megvizsgálása után elkobozzák. *„Teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait.”*²⁴ A rendelet végrehajtásánál azonban olyan németektől is elvették a földeket, akik nem estek a rendelet hatálya alá. De ez összefüggésben van azzal, hogy le kellett telepíteni az ismét hontalanná vált székelyeket, illetve a szomszédos országokból érkező nagyszámú magyar menekültet. A földreformrendelet nagyon fontos jelentőségű a németek kitelepítése szempontjából, első abban a törvénykezési folyamatban, amelyben a németek széles csoportjával szemben az anyagi, pénzügyi és kulturális megszorításokat elválasztották a személyes felelősség kérdésétől. Tehát a bűnösség jogi értelemben vett megállapítása már nem volt kritérium.²⁵

A Magyar Kommunista Párt és az Nemzeti Parasztpárt politikusai számára a földprobléma legegyszerűbb megoldása a németek kitelepítése volt. A többi párt összetettebb megoldást javasolt.²⁶ A földreform nem volt eredményes: Az újonnan földhözjuttatottak nem megfelelő munkamorálja és hiányos tapasztalatai miatt a termelés katasztrofálisan visszaesett.²⁷

Az 1945 májusában felállított Népgondozó Hivatal feladata volt a szomszédos országokból érkező menekültek ügyintézése és a magyarországi németek kitelepítésének lebonyolítása.

Rutsch Nóra: Magyarország miért? A magyarországi németek kitelepítésének néhány kérdése

A földnélküliek mellett a visszacsatolt, majd újra elvesztett területekről, leginkább Észak-Erdélyből, Kárpátaljáról, Dél-Szlovákiából és Bácskából menekülő magyarokat is le kellett telepíteni. A Jugoszláviából menekülni kényszerülő magyarok és az idelepipített bukovinai székelyek egyre nagyobb problémát okoztak a Dél-Dunántúlon és Észak-Bácskában.²⁸

1946. február 27-én Magyarország a SZEB nyomására aláírt Csehszlovákiával egy lakosságcsere-egyezményt. Amennyi Magyarországon élő szlovák átköltözni szándékozott, annyi felvidéki magyarnak kellett elhagyni hazáját. A magyar kormány igyekezett a felvidéki magyarok áttelepítését késleltetni, ezért a csehszlovák szervek 393 magyar községből 43.546 magyart cseh területekre telepítettek. A deportált magyaroktól elvették minden ingatlan és ingó vagyonukat és szlovák telepések között osztották szét. Ez az akció figyelmeztetésként is értelmezhető: Ha a magyar kormány nem veszi át a felvidéki magyarokat, akkor a csehszlovák kormány szétszórva cseh területekre telepíti őket. Így biztosítva lehet az asszimilációjuk is. Ebben a szituációban a magyar kormány arra kényszerült, hogy 1947. április 12-én elkezdje a felvidéki magyarok fogadását, hogy megakadályozza további magyarok deportálását.²⁹ A szlovák-magyar lakosságcsere két fázisban folyt: 1947. április 12. és 1948. június 12., majd 1948. szeptember 1. és 1948. december 2. között. Ennek keretében 68 407 magyart telepítettek át erőszakkal és 6000 magyar települt át önkéntesen. 73 273 szlovák települt át Dél-Szlovákiába.³⁰

1945. december 29-én adták ki a magyarországi német lakosság Németországba történő kitelepítéséről szóló 12 330/1945. M. E. számú rendeletet.³¹ A gyakorlati végrehajtással Nagy Imre belügyminisztert bízták meg, aki a 70010/1946. B. M. számú 1946. január 15-én kiadott rendelettel határozta meg a kitelepítés eljárásának szabályait. Ez a belügyminiszteri rendelet kimondta, hogy áttelepülni köteles: aki az 1941. évi népszámláláskor német nemzetiségűnek vallotta magát, aki a Volksbundnak, vagy valamelyik német fegyveres alakulatnak (pl. SS) tagja volt, aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, aki ugyan a népszámláláskor német anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallotta magát, de azt követően a) családi nevét visszanémetesítette, b) vagy a Volksbundnak vagy valamelyik német fegyveres alakulatnak (pl. SS) tagja lett, c) vagy a német fasizmus politikai, gazdasági és katonai céljait és érdekeit a magyar nép rovására anyagilag, vagy más módon önként támogatta.

Az áttelepülési kötelezettség nem terjedt ki a nem német nemzetiségű, együtt élő házastársra és kiskorú gyermekeire, ezenkívül az egy háztartásban élő felmenőkre, ha 1945. december 15-ig 65. életévüket betöltötték. A jegyzet rovatban kellett megindokolni a jegyzékre való felvétel okát. A listát a Községi Tanács tagjai állították össze.³²

A rendelet nem vonatkozott azokra a személyekre, akik valamelyik demokratikus párt tagjai voltak vagy legalább 1940 óta tagja voltak a Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó valamelyik szakszervezetnek; továbbá még az a német anyanyelvű is, aki magyar nemzetiségűnek vallotta magát, ha hitelt érdemlően bizonyítani tudta, hogy nemzethű magatartásáért üldöztetést szenvedett. Magyarországon is mentesítették a bányászokat, csakúgy, mint Lengyelországban. A sziléziai kőszénbányában dolgozó németeket visszatartották, hogy biztosítsák a szénkitermelést. Őket csak 1948-tól telepítették ki, legtöbbször közvetlenül a Wismut Szovjet Részvénytársasághoz (Wismut SAG), az Érchegységbe.³³

Az 1945-ös rendelet alapján Németország amerikai zónájába 170–200 ezer magyarországi németet³⁴ telepítettek ki.

Washingtonban a politikusok gyorsan felismerték a nagy hibát, 1946 júniusában már megtagadták a további transzportok átvételét, Clay generális 1946. december 1-jén végleg leállította az egész akciót.³⁵

Viszont sok településen még ott tartózkodtak a kitelepítésre ítélt személyek, ha nem is a saját házaikban, de a faluban. A magyar politikusok az ezáltal képződő társadalmi és gazdasági feszültséget a németiség további kitelepítésével akarták gyengíteni. Az ügy érdekében a magyar politikusok tárgyalásokat folytattak az amerikai hatóságokkal – eredmény nélkül. Az amerikaiak további transzportokat már nem voltak hajlandók fogadni. A magyar kormány 1947 márciusában a SZEB segítségét kérte. Mivel továbbra sem volt érdemi fejlődés a kérdésben, a magyar kormány egy memorandumot intézett a magyarországi Ellenőrző Tanácshoz, amelyben kérvényezte a magyarországi németek kitelepítését a szovjet zónába.³⁶ A magyar kormány és a Szovjet Katonai Adminisztráció [SMA] megegyezése alapján *„Magyarországról 50 000 németet telepítenek át Németország Szovjetek által megszállt zónájába, ebből 10 000-t 1947 augusztusában. [...] Az első transzportot ez év augusztus 17-én indítják el. A következő vonatokat augusztusban kétnaponta*

*küldik el Magyarországról. Szeptemberben és Októberben havonta 12–13 transzportot indítanak el Magyarországról, legalább 24 órás különbséggel.*³⁷

1947. október 28-án új kitelepítési rendelet lépett életbe, ami az 12 30/1945. M. E. számú rendeletet megváltoztatta. A 12 200/1947. K.³⁸ számú rendelet ugyan kibővítette a mentesítettek körét, de továbbra is a kollektív felelősség elvén nyugodott.³⁹ Az új rendelet újabb összeírást írt elő, ez az 1945-ös névjegyzékeket és a hatóságok adatközléseit használta fel egy újabb lista elkészítésére, majd a névjegyzékek alapján összeállították a vagonjegyzékeket, tehát az egy szerelvényben utazók listáját.⁴⁰

A kitelepítésre ítélt németek legfeljebb 100 kg csomagot vihettek magukkal, melyben élelmiszer, ruhanemű, edények, esetleg szerszámok kaptak helyet.⁴¹ A kitelepítendő személyek lovas kocsikkal vagy gyalog mentek az induló vasútállomásra, ahol egy 40–45 tehervagonból álló vonatszerelvény várt rájuk. Egy-egy vagonba 30–40 embert zsúfoltak be minden személyes csomagjukkal.⁴² Néhány családtól a vasútállomáson még az utolsó élelmüket is elvették. Így e személyek a többi családra voltak utalva. Az utazás alatt a kitelepítetteknek saját élelmiszerükből kellett ellátniuk magukat.⁴³

A vonat még egyszer megállt Budapest előtt. Itt az embereket fertőtlenítették, ezután elhagyták az országot. A vonatszerelvények átlagban egy hétig, tehát az út megtételéhez szükséges időnél jóval tovább voltak úton. Voltak transzportok, melyek csak éjjel haladtak, napközben vagy akár több napig különböző állomásokon várakoztak, ennek okáról mit sem tudtak a kitelepítettek.⁴⁴

Ugyan a kitelepítést rendezett és humánus módon írták elő a nagyhatalmak, de szállítás zsúfolt, kényelmetlen, télen fűtetlen tehervagonokban történt.⁴⁵ A kitelepítettek emberi méltóságukban megalázottan érkeztek meg Németországba.⁴⁶ A Magyarországról elindított vonatok útja során előfordultak balesetek, elhalálozások is. Az útközben elhunytakat ott kellett eltemetniük. Ez még inkább nehezítette a gyászt és az egész szituáció feldolgozását.⁴⁷

A kitelepítést 1948-ban leállították, pontos időpontjáról megoszlik a vélemény: Kutatásaim szerint 1948. június 8-án indult el az utolsó szerelvény Baranyából,⁴⁸ de találhatunk 1948. június 15-i,⁴⁹ 1948. szeptember végi dátumokat is.⁵⁰ Egy németországi feldolgozás szerint csak 1947 augusztusától 1948 februárjáig érkeztek a magyarországi németek Németországba.⁵¹

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 4.274/1949.M.T. számú rendeletével⁵² leállította a kitelepítéseket. De arra a kérdésre, hogy „*Miért állították már le júniusban a kitelepítést?*” e munkában nem tudunk választ adni. A baranyai falvakban az emberek úgy értesültek, hogy további kitelepítés várható, a szovjet zónában is 2 transzportot vártak még. Továbbá 1948 júniusa és 1949 októbere között tizenhat hónap telt el. A kérdés megválaszolása további kutatásokat igényel. Miután a magyarországi németek áttelepítése megszűnt, hatályukat veszítették a lakóhely megválasztására és munkavállalás tekintetében megállapított korlátozó intézkedések.

Ezután már csak a szovjet hadifogságból visszatérő katonákat szállították el az NDK-ba. Így 1950–1952-ben még 7 transzport érkezett az NDK-ba.⁵³

1950. március 25-én életbe lépett 84/1950. M. T. számú rendelet⁵⁴ értelmében az elűzött németek számára lehetővé vált, hogy visszakapják elvesztett magyar állampolgárságukat. Azok, akiknek még hozzátartozójuk élt Magyarországon, visszatérhettek Magyarországra. A magyar kormány ugyan nem „reklámozta” olyan nagyon, de ha a magyarországi hozzátartozók igényelték, akkor pozitív döntés született.⁵⁵ A Magyarországon maradt németek ezután egyenrangú és egyenjogú magyar állampolgárokká váltak.

JEGYZETEK

1. Bundesarchiv – Berlin /DDR /DO 2, Nr. 49. *Grundsatzfragen zum Umsiedler Problem*. 282.
2. ASCHAUER, Wolfgang (1999): *Migration und Bevölkerungsentwicklung im südungarischen Komitat Baranya*. 61. In: SCHULTZ, Helga (szerk.): *Bevölkerungstransfer und Systemwandel. Ostmitteleuropäische Grenzen nach dem Zweiten Weltkrieg*. Verlag Arno Spitz, Berlin, 1998. 55–68.; KITTEL, Manfred – MÖLLER, Horst (2006): *Beneš-Dekrete und die Vertreibung der Deutschen im europäischen Vergleich*. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. Vol. 54, Oktober 2006. München. Különnyomat. 13.
3. KITTEL – MÖLLER 2006. 4.
4. Uo. 15.
5. Uo. 8–9.
6. BEER, Mathias (2004a): „die helfte hir und tie helfte zuhause” *Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn und ihre Eingliederung im geteilten Deutschland*. In: ALMAI, Frank / FPÖSCHLE, Ulrich (szerk.): *Die Deutsche in Ungarn. Ungarn und Deutsche. Interdisziplinäre Zugänge*. Drezda, 43.; BEER, Mathias (2004b): Die vergessenen Vertriebenen. Umsiedlung, Flucht und Vertreibung aus Südosteuropa am Ende des Zweiten Weltkrieges. In: *Suevia Pannonica*, 32. 19–33.
7. THER, Philipp (1998): *Deutsche und polnische Vertriebene. Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in der SBZ/DDR und in Polen 1945–1956. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft*. Göttingen, (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 127).
8. SCHULTZ, Helga (szerk.) (1999): *Bevölkerungstransfer und Systemwandel. Ostmitteleuropäische Grenzen nach dem Zweiten Weltkrieg*. Verlag Arno Spitz, Berlin, 7–15.
9. KITTEL – MÖLLER 2006. 11.
10. Uo. 12.
11. DE ZAYAS, Alfred M. (2006): *Die deutschen Vertriebenen: keine Täter – sondern Opfer; Hintergründe, Tatsachen, Folgen*. Ares-Verlag, Graz, 132–137.
12. KITTEL – MÖLLER 2006. 14.
13. Uo.
14. WEIDLEIN, Johann (1996): *A magyarországi németiség küzdelme fennmaradásáért. Dokumentáció: 1930–1950*. Átdolgozta és kibővítette: TILL, Johann. *Suevia Pannonica*, Pécs. 305.
15. SEEWANN, Gerhard (1997): *Der Vertreibungsprozeß in und nach dem Zweiten Weltkrieg aufgrund britischer Quellen*. 61–62. In: SEEWANN, Gerhard (szerk.): *Migration und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1995*. München, 55–89.
16. WEIDLEIN 1996. 325–326.
17. GINDER, Paul (2000): *Die ungarndeutsche Tragödie im 20. Jahrhundert*. Stuttgart, 21–31.
18. TÓTH Ágnes (2007): *Rechtliche Regelungen zur Lage des Ungarndeutschtums 1938 bis 1950*. In: KITTEL, Manfred – MÖLLER, Horst – PESEK, Jiří – TŰMA, Oldřich (szerk.): *Deutschsprachige Minderheiten 1945. Ein europäischer Vergleich*. R. Oldenbourg Verlag, München, 253–295., ill. 257.
19. ASCHAUER 1999. 61.; TÓTH Ágnes (1993): *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét; FÜZES, Miklós (1988): *A népesség anyanyelv szerinti összetételét befolyásoló tényezők Délkelet-Dunántúlon 1941 és 1949 között II. rész*. In: SZITA, László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1987/88. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. Pécs, 489–543.
20. ASCHAUER 1999. 58.
21. Uo. 58.
22. TÓTH 1993.
23. ROMSICS Ignác (2005): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 117–119.
24. 600/1945. M. E. sz. rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról. *Magyar Közlöny*, 1945. I. évf. 10. szám.
25. TÓTH 2007, 256.
26. ASCHAUER 1999. 67.
27. Uo.
28. KOC SIS Károly (1999): *Die ethnische Struktur in den Grenzräumen der karpatho-pannonischen Region*. 83. In: SCHULTZ, Helga (szerk.): *Bevölkerungstransfer und Systemwandel*.

Rutsch Nóra: Magyarország miért? A magyarországi németek kitelepítésének néhány kérdése

- Ostmitteleuropäische Grenzen nach dem Zweiten Weltkrieg.* Berlin Verlag. Berlin, 69–104.
29. KOC SIS 1999. 77.
 30. Uo. 78.
 31. Magyar Közlöny 1945, I. évf. 211. szám
 32. Baranya Megyei Levéltár. Baranya megyei Földhivatal iratai 1945–1946. Lánycsók.
 33. SCHRAMMEK, Notker (2004): *Alltag und Selbstbild von Flüchtlingen und Vertriebenen in Sachsen 1945–1952.* Peter Lang Verlag, Frankfurt/Main, 44.
 34. TÓTH 1993. 190.
 35. GINDER 2000. 33–34.
 36. TÓTH 1993. 170–182.
 37. Bundesarchiv – Berlin, DDR / DO 2 / ZdU Nr.55: *Umsiedlung und Rückführung von Emigranten in die SBZ. (1945–1949)* 186.
 38. Magyar Közlöny 1947. III. évf. 269. szám.
 39. FÜZES Miklós (1989): Maßnahmen gegen die Ungarndeutschen 1944–1950. *Suevia Pannonica*, 7. 79.
 40. FÜZES Miklós (1996/1997): A németesség kitelepítésének demográfiai következményei Baranyában (1946–1949). *Baranya. Történelmi közlemények. IX–X. évf.* 54.
 41. M.M., T.H. szóbeli közlése.
 42. E.G., E.M. és T.H. szóbeli közlése.
 43. M.M., E.M. és T.H. szóbeli közlése.
 44. E.G., és T.H. szóbeli közlése.
 45. SHSA – Drezda, LRS, Nr. Mdl 2366. Transportberichte.
 46. *MAYER János: „Most menekültnak hívnak ...” Az elűzött észak-bácskai németek integrációja Nyugat-Németországban.* PhD értekezés PTE BTK. Pécs, 2001. 51. (Részlete megtalálható: *Bács-Kiskun megye múltjából.* Szerk. TÓTH Ágnes. 17. Kecskemét. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 2001. kötet záró tanulmányaként)
 47. SHSA – Drezda, LRS, Mdl Nr. 2366. Transportberichte.
 48. BML, SHSA – Drezda, LRS, Mdl dokumentációja, interjúk.
 49. TÓTH 1993. 185.
 50. FEHÉR István (1988): *A magyarországi németesség kitelepítése 1945–1950.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 160.
 51. SCHRAMMEK 2004. 43.
 52. 4274/1949. M. T. sz. r. Magyar Közlöny 1949. V. évf. 213. szám
 53. SHSA – Drezda, LRS, Mdl Nr. 2617., Nr. 2596., Nr.2731.
 54. FEHÉR 1988. 84/1950. M. T. sz. r. Magyar Közlöny 1950. V. évf. 52. szám
 55. SHSA – Drezda, LRS, Mdl Nr. 2585. Rückführung ungarischer Staatsangehöriger.